

I. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Πώς συμβιβάζεται η αρχή της προστασίας της εθνικής ταυτότητας των κρατών μελών με το όραμα της ενοποίησης που αποτελεί τον θεμέλιο λίθο λειτουργίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης;

Στην παρούσα μελέτη αναλύονται, κατά πρώτο λόγο, το ζήτημα των προσεγγίσεων που το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΔΕΕ) έχει με το πέρας των ετών υιοθετήσει προς εξυπηρέτηση του στόχου/οράματος της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Δηλαδή, πως το ΔΕΕ, μέσα από τη νομολογία του, έχει δημιουργήσει ένα πλέγμα κανόνων και αρχών με συνταγματικά χαρακτηριστικά, κεντρικό οδηγό των οποίων αποτελεί η αρχή της υπεροχής του ευρωπαϊκού δικαίου έναντι των εθνικών δικαίων των Κρατών Μελών. Έπειτα, αναλύονται τα αλυσιδωτά αποτελέσματα που η υιοθέτηση της αρχής της υπεροχής επέφερε ως προς την περαιτέρω ανάπτυξη του ευρωπαϊκού δικαίου, αλλά και οι μηχανισμοί που αναπτύχθηκαν με στόχο την ομαλή ένταξη και αφομοίωση του δικαίου αυτού στις εσωτερικές έννομες τάξεις των κρατών μελών. Όπως θα διαφανεί, η εναρμονιστική αυτή διαδικασία δεν έχει υπάρξει πάντοτε επιτυχής ούτε χωρίς αντιδράσεις.

Η νομολογία των εθνικών δικαστηρίων των κρατών μελών, κατά κύριο λόγο αυτή των συνταγματικών δικαστηρίων και δικαστηρίων τελικού βαθμού, βρίσκεται διαχρονικά στο επίκεντρο της συζήτησης ως προς την σχέση εθνικού και ενωσιακού δικαίου. Τα εθνικά δικαστήρια, βρίσκονται στη μοναδική θέση, να καλούνται από την μία πλευρά να διασφαλίσουν την κανονική λειτουργία των εθνικών Συνταγμάτων, με ό,τι αυτό συνεπάγεται ως προς την λειτουργία του συνόλου των εσωτερικών πολιτειακών θεσμών και από την άλλη πλευρά, να διασφαλίσουν την αποτελεσματική και ομοιόμορφη εφαρμογή του δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Από την πιο πρόσφατη του νομολογία, φαίνεται ότι το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης μέσω του συνεχούς διαλόγου μεταξύ αυτού και των εθνικών δικαστηρίων, αναζητά κατά την άσκηση της δικαιοδοτικής του αρμοδιότητας την εξε-

---

⁵ Το μότο της Ευρωπαϊκής Ένωσης που υιοθετήθηκε το 2000. Στα ελληνικά μεταφράζεται ως 'Ενότητα στην πολυμορφία'.

I. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ρρηση μίας εξισορροπιστικής λύσης μεταξύ της διασφάλισης της αποτελεσματικής λειτουργίας των ενωσιακών θεσμών και την προώθηση των στόχων του ενοποιητικού εγχειρήματος με την διασφάλιση και τον έμπρακτο σεβασμό στις εθνικές ιδιαιτερότητες του κάθε κράτους μέλους.⁶ Η αναζήτηση αυτής της τρίτης, μέσης οδού, έχει απασχολήσει έντονα τη σύγχρονη νομική θεωρία. Η κυριότερη και πιο αναπτυγμένη σχολή είναι αυτή του συνταγματικού και γενικότερα του νομικού πλουραλισμού. Ο συνταγματικός πλουραλισμός στο πεδίο εφαρμογής του ενωσιακού δικαίου έχει ως στόχο την εξισορρόπηση των δύο επιδιώξεων με τη δημιουργία ενός θεωρητικού και κανονιστικού υποβάθρου που να μπορεί να υποστηρίξει και να προστατεύσει την συνύπαρξη και των δύο. Η ευρωπαϊκή έννομη τάξη και οι ιδιαίτερες έννομες τάξεις των κρατών μελών αναγνωρίζονται ως διακριτές οντότητες οι οποίες αλληλεπιδρούν, χωρίς να υφίσταται μεταξύ τους σχέση ιεράρχησης.

Πρόκειται, δηλαδή, για μία διαδικασία αναζήτησης εναλλακτικών ορισμών για το ενωσιακό φαινόμενο που να μην στηρίζεται απαραίτητα επί της κλασικής κατηγοριοποίησης των πολυεθνικών κρατικών σχηματισμών μεταξύ ομόσπονδων κρατών και διεθνών οργανισμών, εφόσον ο πολιτικός σχεδιασμός της Ένωσης δύσκολα μπορεί να οριοθετηθεί κατά τρόπο που να επιτρέπει την ένταξή της σε μία από τις πιο πάνω κατηγορίες. Η Ευρωπαϊκή Ένωση συνιστά μία υπερεθνική ένωση κρατών και συγκεντρώνει πολλές από τις χαρακτηριστικές ιδιότητες ενός διεθνούς οργανισμού. Οι ενοποιητικοί δεσμοί μεταξύ των κρατών που είναι μέλη της είναι εντονότεροι από αυτούς ενός διεθνούς οργανισμού υπό την κλασική έννοια, αλλά την ίδια ώρα πιο χαλαροί από αυτούς ενός ομόσπονδου κράτους.

Οι πλουραλιστές αναζητούν έναν ορισμό που να επιτρέπει στις δύο συνιστώσες, την εθνική και την υπερεθνική, ένα κατ' αρχήν ισότιμο έρεισμα. Υποστηρίζουν, ειδικότερα ότι, στο νομικό πεδίο, οι συγκρούσεις που ανακύπτουν μπορούν να επιλυθούν μέσα από τον συνεχή διάλογο και αλληλοσεβασμό μεταξύ των εθνικών και των ευρωπαϊκών δικαστηρίων. Ο σεβασμός στον πλουραλισμό και την πολυπολιτισμικότητα, παρουσιάζεται στο ευρωπαϊκό λεξιλόγιο ως κεντρική αξία. Δεν είναι όμως ξεκάθαρο ότι η αρχή του σεβασμού της εθνικής ταυτότητας ταυτίζεται με το σεβασμό στον πλουραλισμό και την πολυπολιτισμικότητα.

Η σύγχρονη πολιτική και κοινωνική ευρωπαϊκή πραγματικότητα φέρνει όσο ποτέ άλλοτε στην επιφάνεια τα ζητήματα έλλειψης δημοκρατικής νομιμοποίησης των ενωσιακών θεσμών και την διάχυτη αντίληψη ότι οι αποφάσεις λαμβάνονται χωρίς τη συμμετοχή των πολιτών των κρατών μελών και έχουν ως στόχο την εξυπηρέτηση και προώθηση συμφερόντων και πολιτικών που αντιστρατεύονται τα συμ-

---

⁶ Βλ., E. Cloots, *National Identity in EU Law*, Oxford Studies in European Law, OUP, 2015, σελ. 124.

I. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

φέροντα του εθνικού τους κράτους, ενώ παράλληλα προωθούν την διάβρωση του πολιτισμού, των αξιών και της κουλτούρας τους. Μια πολυκρατική οντότητα, θα έπρεπε ιδανικά να έχει ως στόχο να εμπνέει στους πολίτες που ανήκουν σε διαφορετικές εθνικές ομάδες την αίσθηση ότι τυγχάνουν σεβασμού τόσο εντός της εθνικής κοινότητας στην οποία ανήκουν όσο και εντός της ευρύτερης πολυκρατικής, υπερεθνικής ενότητας. Αυτό θεωρητικά θα μπορούσε να επιτευχθεί όχι μέσω μιας συμβολικής και αισθητικής αναγνώρισης της πολυπολιτισμικότητας, αλλά με την διατήρηση μίας ευρείας αυτονομίας της εθνικής οντότητας εντός της δικής της γεωγραφικής περιοχής, την επαρκή και αποτελεσματική αντιπροσώπευση των εθνικών ομάδων στα κεντρικά υπερεθνικά δικαιοδοτικά όργανα και ενίοτε, όταν οι περιστάσεις το απαιτούν, την διαφοροποιημένη εφαρμογή των σε ενωσιακό επίπεδο κεντρικών κανόνων και πολιτικών σχεδιασμών, ώστε να συνάδει με τις ιδιαιτερότητες της κάθε εθνικής ομάδας που καλείται να τους εφαρμόσει.

Μία πολυκρατική οντότητα δύσκολα μπορεί να επιβιώσει χωρίς την καθολική στήριξη και την αποδοχή της από όλα τα εθνικά σύνολα που την αποτελούν, πλην όμως στο χώρο της Ευρωπαϊκής Ένωσης αυτή η αποδοχή και στήριξη φαντάζει ολοένα και πιο απομακρυσμένη. Αυτό οφείλεται, κυρίως, σε ανησυχίες που κινούνται γύρω από τον άξονα της απώλειας της αυτοδιακυβέρνησης των κρατών μελών και των ιδιαίτερων εθνικών και πολιτικών χαρακτηριστικών τους, αλλά και την διατήρηση αποτελεσματικού ελέγχου επί της εθνικής τους οικονομίας.

Κατά τον καταρτισμό της Συνθήκης του Μάαστριχτ και έπειτα της Συνθήκης της Λισαβόνας - μετά την αποτυχία της Συνταγματικής Συνθήκης - τα κράτη μέλη κατέβαλαν μια σημαντική προσπάθεια προς μετριασμό των συνεπειών που είχαν επέλθει από την απώλεια της αυτονομίας τους, μέσω της υιοθέτησης, υπό τύπον ασφαλιστικών δικλίδων, εναλλακτικών μορφών αποδοχής και προστασίας των εθνικών τους ταυτοτήτων. Η υιοθέτηση και εισαγωγή στο κείμενο της Συνθήκης του Μάαστριχτ τόσο της αρχής της επικουρικότητας, όσο και της ρήτρας προστασίας της εθνικής ταυτότητας των κρατών μελών και η περαιτέρω ενίσχυσή τους με τον καταρτισμό της Συνθήκης της Λισαβόνας είχαν ακριβώς αυτόν τον στόχο.⁷

Η παρούσα μελέτη επικεντρώνεται στην αναζήτηση του λειτουργικού ρόλου της ρήτρας προστασίας εθνικής ταυτότητας στο πρωτογενές ενωσιακό δίκαιο μετά την εισαγωγή της στο κείμενο των Συνθηκών, την επενέργεια της ρήτρας επί της εξέλιξης της νομολογίας του ΔΕΕ αλλά και της αντίστοιχης νομολογίας των Συνταγματικών Δικαστηρίων ή δικαστηρίων τελικού βαθμού στις ιδιαίτερες έννομες τάξεις των κρατών μελών. Εν τέλει, θα επιχειρηθεί να απαντηθεί το ερώτημα κατά πόσον η ρήτρα και εν γένει το εγχείρημά της με νομικούς όρους και διαδικασίες

---

⁷ Ό.π., σελ. 123 κ.ε.

I. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

για προστασία της εθνικής ή συνταγματικής ταυτότητας των κρατών μελών, έχει οδηγήσει ή δύναται να οδηγήσει στην οριοθέτηση ενός ισοζυγίου μέσα από μία διαδικασία στάθμισης των αντίρροπων συμφερόντων προς επίλυση των συγκρούσεων που ανακύπτουν λόγω της παράλληλης επιδίωξης δύο διακριτών στόχων: της μετεξέλιξης της ΕΕ και της προστασίας των εθνικών ταυτοτήτων των κρατών μελών. Πώς συμβιβάζεται, λοιπόν, η αρχή της προστασίας της εθνικής ταυτότητας με το όραμα της ενοποίησης η οποία αποτελεί τον θεμέλιο λίθο λειτουργίας της ΕΕ;

ΙΙ. Η ΑΡΧΗ ΤΗΣ ΥΠΕΡΟΧΗΣ ΚΑΙ Ο ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΚΥΡΙΑΡΧΙΑΣ ΤΩΝ ΚΡΑΤΩΝ ΜΕΛΩΝ

1. Η έννοια της κυριαρχίας

Ο όρος κυριαρχία περικλείει τρεις διακριτές έννοιες. Εκφράζει, καταρχάς, τον υπέρτατο χαρακτήρα του κράτους (κυρίαρχο κράτος) και έχει μία εξωτερική (εξωτερική κυριαρχία), αλλά και μία εσωτερική διάσταση (εσωτερική κυριαρχία). Υπό τη δεύτερη έννοια, κυριαρχία είναι το σύνολο των εξουσιών που το κράτος συγκεντρώνει και υπό την τρίτη έννοια, η κυριαρχία ταυτίζεται με την κατοχή της υπέρτατης εξουσίας εντός μίας κρατικής οντότητας (βλ. κυρίαρχη βουλή). Η απάντηση στο ερώτημα υπέρ ποιου ασκούνται οι εξουσίες του κράτους είναι και υπό τις τρεις έννοιες η ίδια: η κυριαρχία ασκείται στο όνομα του κυρίαρχου λαού και κατ' επέκταση, προς εξυπηρέτηση της βούλησής του.⁸ Συνεπάγεται ότι, οποιαδήποτε απόφαση λαμβάνεται χωρίς την συγκατάθεση ή συγκρούεται με την κυρίαρχη βούληση του λαού, ο οποίος δεν είναι μόνο ο φορέας της κυριαρχίας, αλλά και αυτός που φέρει την εξουσία άσκησης της, χάνει τη νομιμοποίησή της.

Σε ότι αφορά την εσωτερική κυριαρχία, όλα τα χαρακτηριστικά της και οι επιμέρους εξουσίες που πηγάζουν από αυτήν, αποτελούν μέρος της απόλυτης εξουσίας παραγωγής δικαίου. Αυτή η απόλυτη εξουσία παραγωγής δικαίου έχει δύο όψεις. Συνιστάται, αφενός, στην εξουσία καθορισμού του περιεχομένου, της ιεραρχίας και των ορίων των επιμέρους λειτουργιών του κράτους (αρμοδιότητα καθορισμού της αρμοδιότητας, kompetenz- kompetenz) και αφετέρου στην άσκηση της κυριαρχικής αυτής του εξουσίας, σε συγκεκριμένα ζητήματα και ένα προσδιορισμένο πεδίο, σύμφωνα με την απόλυτη διακριτική του ευχέρεια.⁹

Υποστηρίζεται συνεπώς, ότι τα κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ασκώντας από κοινού την κυριαρχική τους βούληση να αποτελέσουν μέρος ενός υπερεθνικού συλλογικού πολιτικού σχήματος, έχουν πλέον, αυτοβούλως απωλέσει την εσωτερική κρατική τους κυριαρχία, και μέσω μίας εξελικτικής διαδικασίας ενοποίησης (μετεξέλιξης), έχουν μεταβιβάσει πολλά και σημαντικά από τα στοιχεία της κυ-

⁸ Βλ. M. Troper, 'Sovereignty' in M. Rosenfeld & A. Sajo (eds), *The Oxford Handbook of Comparative Constitutional Law*, OUP, 2012, σελ. 350 - 369.

⁹ Ό.π., σελ. 355 - 356.

II. Η ΑΡΧΗ ΤΗΣ ΥΠΕΡΟΧΗΣ ΚΑΙ Ο ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΚΥΡΙΑΡΧΙΑΣ ΤΩΝ ΚΡΑΤΩΝ ΜΕΛΩΝ

ριαρχίας τους στον υπερεθνικό οργανισμό. Ως αποτέλεσμα, τα κράτη μέλη έχουν απωλέσει την δυνατότητα να τα ασκούν μεμονωμένα. Εν πρώτοις, τα κράτη μέλη έχουν πλέον απωλέσει την εξουσία να δημιουργούν και να επιβάλλουν κανόνες σε όλα τα δυνατά πεδία ελέγχου και κατά δεύτερο, έχει πλέον συντελεστεί μία πλήρης αναδιαμόρφωση της ιεραρχίας των κανόνων δικαίου με τους κανόνες του πρωτογενούς ενωσιακού δικαίου να καταλαμβάνουν πλέον την κορυφή της ιεραρχικής πυραμίδας και να εκτοπίζουν από τη θέση αυτή τους εθνικούς συνταγματικούς κανόνες. Αυτό ενέχει, ως αναγκαίο αποτέλεσμα, την απώλεια της κυριαρχικής θέσης στην παραγωγή κανόνων δικαίου που κατείχε παραδοσιακά ο εθνικός νομοθέτης.

Ως κύριο αντεπιχείρημα στην πιο πάνω συλλογιστική, αντιτάσσεται η θέση ότι ο πυρήνας της κρατικής κυριαρχίας των κρατών μελών δεν έχει απωλεσθεί και οι κρατικές εξουσίες δεν έχουν επί της ουσίας μεταβιβαστεί στην Ευρωπαϊκή Ένωση, εφόσον τα κράτη διατηρούν την απόλυτη διακριτική ευχέρεια να επιλέγουν σε οποιοδήποτε χρόνο μεταξύ της συνέχισης ή της διακοπής της συμμετοχής τους σ' αυτήν. Έχουν συνεπώς, την απόλυτη διακριτική ευχέρεια να επανέλθουν σε οποιοδήποτε χρόνο στην προηγούμενη (ακέραιη) κυρίαρχή τους υπόσταση. Εφόσον η κεντρική αυτή εξουσία διατηρείται, αυτό συνεπάγεται ότι η συμμετοχή ενός κράτους στον υπερεθνικό οργανισμό συνιστά έκφραση της κυριαρχίας του και η συνέχιση της συμμετοχής του στον οργανισμό τελεί πάντοτε υπό την αίρεση ότι το κράτος μέλος συνεχίζει να επιθυμεί να παραμείνει μέλος του.

Η τελευταία αυτή έκφραση της άσκησης της κρατικής κυριαρχίας συνδέεται με την έννοια της εξωτερικής κυριαρχίας: ένα κυρίαρχο κράτος δεσμεύεται μόνο από την αυτόνομη άσκηση της κυριαρχικής του βούλησης.¹⁰ Επομένως, η ικανότητα να συνάπτει διεθνείς συνθήκες με άλλα κράτη και η δέσμευσή του από τους όρους μίας τέτοιας συνθήκης δεν μπορούν να ειπωθούν ως περιορισμοί της κυριαρχίας του αλλά ως θετικές εκφράσεις αυτής. Έτσι, όταν μία πολιτική οντότητα αποφασίζει να γίνει μέρος ενός ομόσπονδου κράτους, αποφασίζει επί τούτου να απεμπολήσει εντελώς την εξωτερική και εσωτερική της κυριαρχία. Αυτό συνεπάγεται κατ' αποτέλεσμα ότι δεν δύναται πλέον να συνάπτει διεθνείς συνθήκες ούτε να ρυθμίζει τα εσωτερικά της ζητήματα κατά αυτόνομο τρόπο. Τα κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης δεν θεωρούν – ακόμα - ότι έχουν λόγω της συμμετοχής τους σ' αυτήν απωλέσει αυτοβούλως και πλήρως την κρατική τους κυριαρχία, ώστε να γίνεται λόγος ότι συνιστούν πλέον, συνιστώσες πολιτικές οντότητες εντός ενός ομόσπονδου κράτους, στο οποίο όλες οι θεμελιώδεις εξουσίες ασκούνται σε κεντρικό επίπεδο.¹¹

¹⁰ Βλ. άρθρο 2 (1) του Χάρτη Ηνωμένων Εθνών στο οποίο διακηρύσσεται ότι «ο Οργανισμός βασίζεται στην αρχή της κυριαρχίας ισότητας όλων των Μελών του» και το αντίστοιχο άρθρο 42 της Συνθήκης της Βιέννης για το Δίκαιο των Συνθηκών.

¹¹ Βλ. R. Schutze, *From Dual to Cooperative Federalism. The Changing Structure of European Law*,

II. Η ΑΡΧΗ ΤΗΣ ΥΠΕΡΟΧΗΣ ΚΑΙ Ο ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΚΥΡΙΑΡΧΙΑΣ ΤΩΝ ΚΡΑΤΩΝ ΜΕΛΩΝ

Όπως επισημαίνεται από τον Παπαστυλιανό, η υιοθέτηση μίας ομοσπονδιακής δομής, έχει ως στόχο την θεμελίωση μίας ‘περισσότερο τέλει’ πολιτικής ένωσης, στόχος ο οποίος καθίσταται εφικτός με την δημιουργία μίας συνταγματικής τάξης η οποία να υπερβαίνει κυριαρχικά τις συνιστώσες ομάδες που την αποτελούν.¹² Είναι γι’ αυτόν τον λόγο που συχνά οι σχέσεις μεταξύ της ενωσιακής έννομης τάξης και των εσωτερικών εννόμων τάξεων των κρατών μελών παρουσιάζουν εντάσεις και προβλήματα. Τα ευρωπαϊκά θεσμικά όργανα δεν αντλούν την νομιμοποίησή τους από έναν κυρίαρχο ευρωπαϊκό λαό, ώστε να θεωρείται ότι εκφράζουν, κατ’ αναλογία, τη γενική βούληση του κυρίαρχου αυτού λαού.¹³ Ευρωπαϊκός λαός δεν υπάρχει, και οι λαοί που συνθέτουν την Ευρωπαϊκή Ένωση διατηρούν την ιδιότητά τους ως ‘δήμοι’, δηλαδή ως κυρίαρχοι λαοί των αντίστοιχων δημοκρατικών συνταγματικών εσωτερικών εννόμων τάξεών τους.¹⁴

Αυτό βέβαια δεν αποκλείει την αποδοχή της παράλληλης (συν)ύπαρξης μίας - έστω υποτυπώδους - συλλογικής ‘ευρωπαϊκής’ ταυτότητας που να αντικατοπτρίζει τα συνεκτικά χαρακτηριστικά και δεσμούς που υφίστανται μεταξύ των λαών που συνθέτουν τα κράτη μέλη της Ένωσης. Ο Rosenfeld, υιοθετεί, για παράδειγμα, μία διάκριση μεταξύ οριζόντιας (εθνικής) και κάθετης (υπερεθνικής) πολιτικής ταυτότητας, υποστηρίζοντας ότι στο πεδίο της ΕΕ, μια πλουραλιστική προσέγγιση συνύπαρξης των δύο, υποβοηθά στην αποδοτικότερη αλληλεπίδραση και λειτουργία τους.¹⁵ Γενικά, το ερώτημα κατά πόσον ένα κυρίαρχο κράτος διατηρεί ή απεμπολεί τα κυριαρχικά του δικαιώματα όταν υποβάλλει εαυτόν στους κανόνες του διεθνούς δικαίου εξαρτάται από την στάση που υιοθετεί κανείς επί της γενικότερης προβληματικής αναφορικά με τη σχέση μεταξύ της εθνικής και της διεθνούς έννομης τάξης.

Κατά τη μονιστική θεωρία του Kelsen¹⁶ οι κανόνες τους αποτελούν ένα ενιαίο σύνολο χωρίς να υφίσταται διάκριση μεταξύ εθνικού και διεθνούς δικαίου. Εντός

Oxford Studies in European Law, OUP, 2009, σελ. 58- 69.

¹² Βλ. Χ. Παπαστυλιανός, *Προϋποθέσεις και όρια μετεξέλιξης της Ε.Ε σε μια διακριτική Συνταγματική τάξη*, Εκδόσεις Σάκκουλα, 2008, σελ. 9 -16.

¹³ Βλ. Μ. Rosenfeld, ‘Constitutional Identity’ in Μ. Rosenfeld & Α. Sajo (eds), *The Oxford Handbook of Comparative Constitutional Law*, OUP, 2012, σελ. 765.

¹⁴ Βλ. Μ. Troper, ‘Sovereignty’, ό.π., σελ. 66-67.

¹⁵ Βλ. Μ. Rosenfeld, *The Identity of the Constitutional Subject, Selfhood, Citizenship, Culture, and Community*, Routledge, 2010, σελ. 235-239. Βλ. επίσης, Παπαστυλιανός, *Προϋποθέσεις και όρια μετεξέλιξης*, ό.π., σελ. 110-113 και 133-135, ο οποίος υιοθετεί τη διάκριση μεταξύ ‘δήμου’ και ‘δημόσιας σφαίρας’, με τη δεύτερη να προσδιορίζεται εννοιολογικά ως απαλλαγμένη από την ανάγκη ύπαρξης συνεκτικών δεσμών μεταξύ των προσώπων που αποτελούν ένα δήμο. Στη δημόσια σφαίρα, απαιτείται τα πρόσωπα που συμμετέχουν σ’ αυτήν να έχουν την ικανότητα να λειτουργούν ως φορείς συγκεκριμένων δικαιωμάτων που τους επιτρέπουν να συμμετέχουν σε δημόσιες διαβουλεύσεις που εφόσον αφορούν σε αποφάσεις που τους επηρεάζουν.

¹⁶ Στη βάση της αρχικής μονιστικής θεωρίας που είχε αναπτυχθεί σε πρώτο στάδιο τον 18ο αιώνα

II. Η ΑΡΧΗ ΤΗΣ ΥΠΕΡΟΧΗΣ ΚΑΙ Ο ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΚΥΡΙΑΡΧΙΑΣ ΤΩΝ ΚΡΑΤΩΝ ΜΕΛΩΝ

του ενιαίου αυτού συστήματος κανόνων, υπερισχύουν οι κανόνες του διεθνούς δικαίου καθότι από αυτούς αντλεί το κράτος την υπόστασή του. Το διεθνές δίκαιο είναι αυτό που προσδιορίζει και οριοθετεί τα συστατικά στοιχεία που μία πολιτική οντότητα θα πρέπει να κατέχει ώστε να αναγνωρίζεται από τα υπόλοιπα υποκείμενα του διεθνούς δικαίου (τα άλλα κράτη) ως τέτοιο. Τα κράτη από την πλευρά τους αποδέχονται ότι η υπόστασή τους εξαρτάται από μία τέτοια εξωτερική αποδοχή και ως εκ τούτου αποδέχονται την υπεροχή των κανόνων του διεθνούς δικαίου έναντι αυτών του εθνικού τους, εσωτερικού, δικαίου.¹⁷ Η μονιστική θεωρία όμως, αδυνατούσε να επιλύσει το πρόβλημα της (μέχρι τουλάχιστον εκείνη τη στιγμή) ανικανότητας του διεθνούς συστήματος να επέμβει ώστε να ακυρώσει ή να καταστήσει ανεφάρμοστο έναν κανόνα του εσωτερικού δικαίου που έρχεται σε σύγκρουση με το διεθνές δίκαιο ή να δημιουργήσει αποτελεσματικούς μηχανισμούς που να καθιστούν κάτι τέτοιο εφικτό. Έφερε όμως στο προσκήνιο την δυνατότητα του διεθνούς δικαίου να επιβληθεί στους αποδέκτες του, δηλαδή, να ελέγξει και να οριοθετήσει την συμπεριφορά των υποκειμένων του.

Από την άλλη πλευρά, κατά τη δυαδική θεωρία κύριοι εκπρόσωποι της οποίας θεωρούνται οι Triepel και Anzilloti, οι δύο έννομες τάξεις είναι απόλυτα διακριτές καθότι διαφέρουν: (α) ως προς τα υποκείμενα του δικαίου (άτομα/κράτη), (β) τις πηγές του δικαίου (κοινοβουλευτικοί νόμοι και δικαστικό προηγούμενο/ διεθνείς συμβάσεις και έθιμο) και (γ) το αντικείμενο των κανόνων (ρύθμιση εσωτερικής διακυβέρνησης του κράτους και των σχέσεων κράτους και πολιτών/ σχέσεις μεταξύ κρατών).¹⁸ Έτσι, η ισχύς και εγκυρότητα των κανόνων που ανήκουν στο ένα σύστημα δεν εξαρτάται από τους κανόνες του άλλου συστήματος. Αυτό σημαίνει καταρχάς ότι για να θεωρείται ισχυρός και έγκυρος ένας κανόνας του διεθνούς δικαίου εντός μίας εθνικής έννομης τάξης θα πρέπει η τελευταία να τον έχει προηγούμενως εγκύρως εντάξει στο δικό της σύστημα. Αυτό σημαίνει περαιτέρω ότι ένας κανόνας δυνατό να θεωρείται ισχυρός και έγκυρος εντός του συστήματος στο οποίο ανήκει, ανεξάρτητα αν έρχεται σε σύγκρουση με τους κανόνες του άλλου συστήματος.

από τον Γερμανό θεωρητικό J.J. Moser, υπήρχε μόνο ένα δίκαιο και αυτό ήταν το εθνικό. Ο Moser και οι λοιποί μονιστές δεν αναγνώριζαν την ύπαρξη ενός διεθνούς δικαίου, τους κανόνες του οποίου θεωρούσαν ως 'εξωτερικό δίκαιο' το οποίο δεν μπορούσε να τύχει εφαρμογής στο εσωτερικό ενός κράτους. Παρείχε μόνο κάποιες οδηγίες δράσης προς τα κράτη τα οποία σε κάθε περίπτωση είχαν την δυνατότητα να παραμερίσουν όταν αντιστρατεύονταν τα εθνικά τους συμφέροντα. Βλ. σχετικά A. Cassese, *International Law*, OUP, 2001, σελ. 162-163.

¹⁷ Βλ. R. Wacks, *Understanding Jurisprudence, An Introduction to Legal Theory*, 4th Edition, OUP, 2015, , σελ. 114-117.

¹⁸ Βλ. A. Cassese, *International Law*, ό.π., σελ. 163-165.

II. Η ΑΡΧΗ ΤΗΣ ΥΠΕΡΟΧΗΣ ΚΑΙ Ο ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΚΥΡΙΑΡΧΙΑΣ ΤΩΝ ΚΡΑΤΩΝ ΜΕΛΩΝ

Στην πρακτική του διάστασης, αυτό σημαίνει ότι ένα κράτος το οποίο αρνείται ή παραλείπει να εφαρμόζει ή ευθέως παραβιάζει τους κανόνες διεθνούς δικαίου ή μίας διεθνούς συνθήκης στην οποία έχει προσχωρήσει και έχει μεταφέρει στην εσωτερική του έννομη τάξη, θα είναι υπόλογο σε κυρώσεις στην σφαίρα εφαρμογής του διεθνούς δικαίου αλλά όχι στο εσωτερικό του, δηλαδή υπό το πλαίσιο εφαρμογής του εθνικού του δικαίου.¹⁹ Κατά τον Cassese η δυαδική θεωρία προέκυψε λόγω της ανάγκης των κρατών να συμμετάσχουν στο διεθνές σύστημα χωρίς να χάνουν τη δυνατότητα όπως, στην περίπτωση κάποιας ισχυρής σύγκρουσης λόγω των αντιτιθέμενων συμφερόντων που το κάθε ένα πρεσβεύει, το κέντρο βάρους να βρίσκεται, πάντα, στη διασφάλιση των εθνικών συμφερόντων.²⁰

Παρά το γεγονός ότι η πιο πάνω συζήτηση παραμένει μέχρι σήμερα ζωντανή, αποτελεί αδιαμφισβήτητο γεγονός ότι το διεθνές δίκαιο έχει εξελιχθεί σε τέτοιο βαθμό και επηρεάζει με τέτοια ένταση τη λειτουργία των εθνικών νομικών συστημάτων ώστε να γίνεται λόγος για διεύθυνση των κανόνων του διεθνούς δικαίου στις εσωτερικές έννομες τάξεις των υποκειμένων του κατά τρόπο που να επιβάλουν άμεσες υποχρεώσεις και να γεννούν άμεσα δικαιώματα για τα άτομα. Στο ιδιαίτερο πεδίο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, η έννοια της κυριαρχίας, εκκινεί κατά λογική αναγκαιότητα, από την κλασική θεώρησή της, εφόσον μόνο ένα κυρίαρχο κράτος, μπορεί να συμμετάσχει στην Ένωση, ως πλήρες και ισότιμο κράτος μέλος. Η ιδιότητα του κράτους μέλους και του κυρίαρχου κράτους υπό την έννοια του διεθνούς δικαίου, συνεχίζουν μέχρι σήμερα, στη βάση του δικαίου των Συνθηκών, να ταυτίζονται. Συνεπώς, το ίδιο το δίκαιο των Συνθηκών επιβάλλει -νοητά- την αποδοχή της διατήρησης της κυριαρχίας των κρατών μελών τουλάχιστον σε όλα τα κομβικά σημεία όπου υιοθετούνται δομικές αλλαγές που οδηγούν μέσα από τη διαδικασία της ενοποίησης στην μετεξέλιξη της Ένωσης σε ένα νέο, διακριτό πολιτικό σχηματισμό.²¹

Η καθιέρωση και αποδοχή του χαρακτηρισμού της Ευρωπαϊκής Ένωσης ως *sui generis*, προωθεί και κατ' αποτέλεσμα επικυρώνει τη σύλληψη της ευρωπαϊκής έννομης τάξης ως ενός νέου πολιτικού σχεδιασμού που δεν δύναται να ενταχθεί στην υφιστάμενη, κλασική κατηγοριοποίηση μεταξύ διεθνών οργανισμών και ομόσπονδων κρατών. Σε κάθε περίπτωση, η υιοθέτηση του χαρακτηρισμού *sui generis* αποθαρρύνει την ανάπτυξη οποιασδήποτε κριτικής ή προβληματισμού ως προς την διαδικασία συνταγματοποίησης του δικαίου της Ένωσης.²²

¹⁹ Βλ. M.N. Shaw, *International Law*, 7th Edition, 2014, CUP, σελ. 93-95.

²⁰ Βλ. A. Cassese, *International Law*, ό.π., σελ. 163.

²¹ Βλ., Α. Μανιτάκης, *Το «Σύνταγμα» της Ευρώπης αντιμέτωπο με την Εθνική και Λαϊκή Κυριαρχία*, Εκδόσεις Παπαζήση, 2004, σελ. 26-30.

²² G. Conway, *The Limits of Legal Reasoning and the European Court of Justice*, CUP, 2012, σελ. 4. Βλ.

II. Η ΑΡΧΗ ΤΗΣ ΥΠΕΡΟΧΗΣ ΚΑΙ Ο ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΚΥΡΙΑΡΧΙΑΣ ΤΩΝ ΚΡΑΤΩΝ ΜΕΛΩΝ

Η αυτοανακήρυξη της Ευρωπαϊκής Ένωσης ως μίας αυτόνομης νέας έννομης τάξης, ανεξαρτητοποιημένης από τους κανόνες του διεθνούς δικαίου δεν την καθιστά όμως αυτόματα και τέτοια, εφόσον στη βάση του άρθρου 5 της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση (ΣΕΕ), η ‘υπερεθνική’ (supra-national) ένωση κρατών συνεχίζει να αντλεί εξουσίες από τα κράτη μέλη στη βάση της αρχής της δοτής αρμοδιότητας. Τα κράτη μέλη, ως κυρίαρχα, αποφασίζουν την έκταση των αρμοδιοτήτων και εξουσιών που θα εκχωρήσουν προς τα ενωσιακά θεσμικά όργανα κατά την εισδοχή τους. Στη βάση του άρθρου 48 της ΣΕΕ η τροποποίηση των Συνθηκών εξαρτάται από την συναίνεση των κρατών μελών, τα οποία συνεχίζουν να διατηρούν την κυριαρχία τους και μετά την εισδοχή τους, ενώ στη βάση του άρθρου 50 της Συνθήκης κάθε κράτος μέλος έχει τη δυνατότητα να αποχωρήσει από την Ένωση, διαδικασία η οποία συντελείται, όπως πολύ πρόσφατα επιβεβαίωσε το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης στην *Wightman and Others v. Secretary of State for Exiting the European Union* αποκλειστικά στη βάση των εθνικών συνταγματικών τους κανόνων.²³

Στο άρθρο 2 της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση διακηρύσσονται ως προσδιοριστικά χαρακτηριστικά της, οι αξίες της δημοκρατίας, του κράτους δικαίου και του σεβασμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, αξίες οι οποίες είναι κοινές για όλα τα κράτη μέλη.²⁴ Κατά συνέπεια, η Ευρωπαϊκή Ένωση έχει δομηθεί αρχιτεκτονικά κατά το πρότυπο του σύγχρονου δυτικού συνταγματικού κράτους. Το ΔΕΕ διαχρονικά επικυρώνει μέσα από τη νομολογία του την διάχυση των εν λόγω αξιών στο δίκαιο της Ένωσης. Ο ‘δανεισμός’ των αρχών αυτών έχει διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στην ωρίμανση της Κοινότητας και την μετεξέλιξή της στη σημερινή της

επίσης M. Kumm, ‘Rethinking Constitutional Authority: On the Structure and Limits of Constitutional Pluralism’ in Avbelj M. & Jan Komarek J (eds.), *Constitutional Pluralism in the European Union and Beyond*, Hart Publishing, 2012, σελ. 39-65, 48, στο οποίο παρατηρείται ότι δεν καθορίζεται κατά πόσον πρόκειται για ένα *sui generis* ομόσπονδο κράτος ή ένα *sui generis* διεθνή οργανισμό.

²³ Βλ. ΔΕΕ, C- 621/18, *Wightman and Others v. Secretary of State for Exiting the European Union*, ECLI:EU:C:2018:999, σκ. 56, 72 & 75. Βλ. περαιτέρω B. Simma and D. Pulkowski, ‘Of Planets and the Universe: Self-contained Regimes in International Law’ (2006) 17 (3) *European Journal of International Law*: 483- 529 και ιδιαίτερα σελ. 519. Στην οποία αναφέρεται ότι: ‘Only after the European Union has attained such a degree of integration that recourse to general international law is not conceivable without putting into question the whole *raison d’être* of the treaty framework might the conclusion of self-containment be justified’.

²⁴ Κατά το άρθρο 2 της ΣΕΕ: ‘η Ένωση βασιζέται στις αξίες του σεβασμού της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, της ελευθερίας, της δημοκρατίας, της ισότητας, του κράτους δικαίου, καθώς και του σεβασμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, συμπεριλαμβανομένων των δικαιωμάτων των προσώπων που ανήκουν σε μειονότητες. Οι αξίες αυτές είναι κοινές στα κράτη μέλη εντός κοινωνίας που χαρακτηρίζεται από τον πλουραλισμό, την απαγόρευση των διακρίσεων, την ανοχή, τη δικαιοσύνη, την αλληλεγγύη και την ισότητα μεταξύ γυναικών και ανδρών’.

II. Η ΑΡΧΗ ΤΗΣ ΥΠΕΡΟΧΗΣ ΚΑΙ Ο ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΚΥΡΙΑΡΧΙΑΣ ΤΩΝ ΚΡΑΤΩΝ ΜΕΛΩΝ

μορφή, με χαρακτηριστικό το παράδειγμα της σταδιακής ένταξης της προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην ενωσιακή έννομη τάξη.

2. Η γέννηση της αρχής της υπεροχής

Η έντονη επίδραση της νομολογίας του ΔΕΕ στην εξέλιξη του δικαιοσύνητος συστήματος της Ευρωπαϊκής Ένωσης στη σημερινή του μορφή είναι αδιαμφισβήτητη. Σημαντικό μέρος των βασικών χαρακτηριστικών και 'συνταγματικής' υφής συντεταγμένων της Ευρωπαϊκής έννομης τάξης γεννήθηκε και εδραιώθηκε μέσα από τη νομολογία του Δικαστηρίου, το οποίο κατά ένα χαρακτηριστικά δημιουργικό τρόπο απέδωσε και σταδιακά επέβαλε έναν κανονιστικό χαρακτήρα στις βασικότερες αρχές του ευρωπαϊκού δικαίου οι οποίες, κατά το δεδομένο χρόνο εισαγωγής τους, δεν αντλούσαν, κατά άμεσο τουλάχιστον τρόπο, έρεισμα από το κείμενο των Συνθηκών.

Η αρχή του άμεσου αποτελέσματος του κοινοτικού δικαίου στην εσωτερική έννομη τάξη των Κρατών Μελών, η αρχή της υπεροχής του κοινοτικού δικαίου έναντι των εθνικών δικαίων των Κρατών Μελών, η ένταξη και διείσδυση των θεμελιωδών δικαιωμάτων στο κοινοτικό δίκαιο, η δημιουργία συστήματος αστικής ευθύνης των κρατών μελών σε περίπτωση μη συμμόρφωσής τους με του ενωσιακού δικαίου σε εθνικό επίπεδο και η απόδοση αυτόνομης εξουσίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση υπό την ξεχωριστή νομική της προσωπικότητα να διαπραγματεύεται και να υπογράφει διεθνείς συνθήκες (οι οποίες διά της εισαγωγής τους στο κοινοτικό δίκαιο δεσμεύουν και εφαρμόζονται από τα κράτη μέλη), που πλέον συνιστούν θεμελιώδη και συστατικά χαρακτηριστικά του ενωσιακού δικαίου, έχουν ως κοινό σημείο εκκίνησης τη νομολογία του ΔΕΕ.

Δεν υπάρχει αμφιβολία, ότι υπόσταση στην αρχή της υπεροχής δεν έδωσε τόσο το ίδιο το Δικαστήριο που αρχικά την διατύπωσε μέσα από την νομολογία του, αλλά κατά κύριο λόγο, η καθολική αποδοχή της από μέρους των κρατών μελών, ακόμα και από κράτη με ισχυρές ρίζες στην κοινοβουλευτική κυριαρχία, όπως το Ηνωμένο Βασίλειο.²⁵ Ακόμα και τα κράτη τα οποία διαχρονικά διακηρύσσουν τη θέση ότι η εφαρμογή του ενωσιακού δικαίου θα πρέπει να υποχωρεί όταν αυτό έρχεται σε σύγκρουση με έναν βασικό πυρήνα εθνικών συνταγματικών προνοιών, στην πράξη έχουν αμφισβητήσει πραγματικά την ισχύ της μόνο σε εξαιρετικά ελάχιστες περιπτώσεις. Το ΔΕΕ συγκεντρώνει, κατ' ακολουθία, τα χαρακτηριστικά ενός συνταγματικού Δικαστηρίου, έστω και αν δεν προσδιορίζεται κατ' όνομα ως τέτοιο. Αυτό διότι, μέσα από την ερμηνευτική φιλοσοφία που έχει υιοθετήσει από την αρ-

²⁵ Όπως χαρακτηριστικά αναφέρθηκε από τον Lord Denning στην *Shields v. E. Coomes (Holdings) Ltd* [1979] All ER 456, 462: *'The flowing tide of Community law is coming in fast. It has not stopped at high watermark. It has broken the dykes and the banks. It has submerged the surrounding land. So much so that we must learn to become amphibious if we are to keep our heads above water'*.

II. Η ΑΡΧΗ ΤΗΣ ΥΠΕΡΟΧΗΣ ΚΑΙ Ο ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΚΥΡΙΑΡΧΙΑΣ ΤΩΝ ΚΡΑΤΩΝ ΜΕΛΩΝ

χή της λειτουργίας του ξεκάθαρα εξελίσσει το δίκαιο της Ένωσης προς την κατεύθυνση της συνταγματοποίησής του.²⁶ Είναι προφανές, επίσης, ότι το ΔΕΕ με την υιοθέτηση των αρχών της υπεροχής του ευρωπαϊκού δικαίου και του άμεσου αποτελέσματος, εξέφρασε από τα πρώτα κιόλας χρόνια της λειτουργίας του την ρητή προτίμησή του σε μία μονιστική σύλληψη του ευρωπαϊκού δικαίου.

3. Υπεροχή ή πρωτείο εφαρμογής;

Οι δύο όροι, ‘αρχή της υπεροχής’ και ‘αρχή του πρωτείου εφαρμογής’ που χρησιμοποιούνται για να περιγράψουν την νομική αρχή που προσδιορίζει την σχέση μεταξύ του δικαίου της ΕΕ και του εθνικού δικαίου των κρατών μελών θεωρούνται κατά κύριο λόγο ισοδύναμοι.

Υποστηρίζεται όμως και η άποψη ότι η μεταξύ τους διάκριση δεν είναι απλά γλωσσική αλλά κατά βάση εννοιολογική.²⁷ Η διάκριση μεταξύ της έννοιας της υπεροχής και του πρωτείου εφαρμογής, αποτελεί την κεντρική συνιστώσα υιοθέτησης διαφορετικών προσεγγίσεων ως προς το πεδίο εφαρμογής του ενωσιακού δικαίου και την συγκεκριμένη επενέργεια της απόδοσης προβαδίσματος στο ενωσιακό δίκαιο εντός των εθνικών εννόμων τάξεων των κρατών μελών. Καθορίζει συνεπώς το κατά πόσον το κοινοτικό δίκαιο γίνεται αντιληπτό ως υπερέχον έναντι του εθνικού δικαίου εντός ενός μεικτού συστήματος ιεράρχησης των κανόνων δικαίου ή κατά πόσον το κοινοτικό δίκαιο διατηρεί, μόνο το πρωτείο εφαρμογής έναντι των κανόνων του εθνικού δικαίου ενός κράτους μέλους που δυνατό να έρχονται σε σύγκρουση με αυτό. Οι τρεις κρατούσες προσεγγίσεις είναι οι ακόλουθες:

Ιεραρχικό μοντέλο

Στο λεγόμενο ‘ιεραρχικό μοντέλο’, η αρχή της υπεροχής, γίνεται αντιληπτή ως μία καθολική, γενικής εμβέλειας και απόλυτη αρχή η οποία αποτελεί ένα εγγενές συστατικό στοιχείο της ενοποιητικής διαδικασίας. Το ενωσιακό δίκαιο υπερέχει ιεραρχικά όλων των εθνικών κανόνων δικαίου, ανεξαρτήτως των εσωτερικών ρυθμίσεων ιεράρχησης. Ως αποτέλεσμα κάθε κανόνας του εσωτερικού δικαίου που έρχεται σε σύγκρουση με τους κανόνες του ενωσιακού δικαίου θα πρέπει να θεωρείται ως ανίσχυρος. Παράλληλα, κατά τρόπο ανάλογο προς την λειτουργία της αρχής της ιεραρχίας των κανόνων δικαίου στις εθνικές έννομες τάξεις, οι κατώτεροι στην σειρά ιεραρχίας κανόνες θα πρέπει να ερμηνεύονται σε συμφωνία με τους ανώτερης τυπικής ισχύς κανόνες. Από την στιγμή που το ευρωπαϊκό δίκαιο θεωρείται ως ο ‘υπέρτατος νόμος’ της δημοκρατίας, η λειτουργία της αρχής της υπερο-

²⁶ G. Conway, *The Limits of Legal Reasoning*, ό.π., σελ. 9.

²⁷ M. Avbelj, ‘Supremacy or Primacy of EU Law—(Why) Does it Matter?’ (2011) 17(6) *European Law Journal*: 744–763.

II. Η ΑΡΧΗ ΤΗΣ ΥΠΕΡΟΧΗΣ ΚΑΙ Ο ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΚΥΡΙΑΡΧΙΑΣ ΤΩΝ ΚΡΑΤΩΝ ΜΕΛΩΝ

χής φαίνεται να καθιστά την αρχή του άμεσου αποτελέσματος, ως μία μεταβατικής λειτουργικής φύσης αρχή, η οποία θα απορροφηθεί, εν τέλει, από την αρχή της υπεροχής μέσα από την εξέλιξη της ενοποιητικής διαδικασίας.²⁸

Υπό αίρεση ιεραρχικό μοντέλο

Στο 'υπό αίρεση ιεραρχικό μοντέλο' (conditional hierarchical model) οι έννοιες αρχή της υπεροχής και πρωτείο εφαρμογής (supremacy/primacy) χρησιμοποιούνται σε εναλλαγή. Η δυσκολία προσδιορισμού επεκτείνεται και στην οριοθέτηση του μοντέλου, αφού, ενώ κατ' αρχήν αποδέχονται την αρχή της υπεροχής ως επιβάλλουσα την υπεροχή των κανόνων του ενωσιακού δικαίου έναντι αυτών των εσωτερικών εννόμων τάξεων, κατ' αναλογία προς την ιεραρχική δομή μεταξύ ενός Συντάγματος και των κοινών νόμων, ταυτόχρονα προκρίνουν ως ορθότερη την προσέγγιση που θέλει την αρχή της υπεροχής να μην έχει απόλυτο περιεχόμενο. Υπό αυτήν την έννοια, η αρχή της υπεροχής γίνεται δεκτή στο συγκεκριμένο μοντέλο, κατ' αρχήν τελεί, όμως, υπό την αίρεση της πλήρωσης συγκεκριμένων προϋποθέσεων, ήτοι, την άσκηση των αρμοδιοτήτων των ενωσιακών οργάνων σε σύμπνοια προς τις αρχές της αναλογικότητας και της επικουρικότητας και μόνο εφόσον οι κανόνες του ενωσιακού δικαίου δεν παραβιάζουν την συνταγματική ταυτότητα του κάθε κράτους μέλους.

Μη ιεραρχικό μοντέλο

Τέλος, στο 'μη ιεραρχικό μοντέλο' (heterarchical model) υιοθετείται μια αυστηρή διάκριση μεταξύ των όρων πρωτείο (primacy) και υπεροχή (supremacy). Πρωτείο εφαρμογής στο μοντέλο αυτό σημαίνει ακριβώς αυτό και αποκλείει την ερμηνεία του όρου πρωτείο ως 'υπεροχής'. Οι υποστηρικτές του μη ιεραρχικού μοντέλου εκκινούν από τη θέση ότι η αρχή της υπεροχής στηρίζεται επί ενός σχήματος που προϋποθέτει εννοιολογικά την εξάρτηση των κανόνων κατώτερης τυπικής ισχύς, που σ' αυτήν την περίπτωση θεωρούνται αυτοί των εθνικών Συνταγμάτων, από κανόνες υπέρτερης τυπικής ισχύς, δηλαδή τις Συνθήκες. Όμως, στην πραγματικότητα τέτοια σχέση, εν προκειμένω, δεν υπάρχει καθότι το ενωσιακό δίκαιο και τα εσωτερικά δίκαια των κρατών μελών συνιστούν μεταξύ τους δύο αυτόνομες και διακριτές έννομες τάξεις, κάθε μία εκ των οποίων διέπεται από αυτοτελείς νομοπαρασκευαστικές διαδικασίες. Αυτό σημαίνει, ότι οι συνταγματικοί κανόνες των κρατών μελών, δεν υποτάσσονται ούτε είναι δυνατό να υποταχθούν σε περίπτωση που αναφύεται σύγκρουση, στους κανόνες του ενωσιακού δικαίου.²⁹

²⁸ 'Ο.π., σελ. 746-747.

²⁹ Βλ. Α. Παπαδοπούλου, *Εθνικό Σύνταγμα και Κοινοτικό Δίκαιο*, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2009, σελ. 198-205.

II. Η ΑΡΧΗ ΤΗΣ ΥΠΕΡΟΧΗΣ ΚΑΙ Ο ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΚΥΡΙΑΡΧΙΑΣ ΤΩΝ ΚΡΑΤΩΝ ΜΕΛΩΝ

Υπεροχή υπάρχει και γίνεται αντιληπτή μόνο εντός της σφαίρας λειτουργίας της κάθε μίας έννομης τάξης ξεχωριστά, καθότι δεν είναι νοητή η ύπαρξη ιεραρχίας μεταξύ διαφορετικών εννόμων τάξεων.³⁰ Η αρχή του πρωτείου εφαρμογής είναι διασυστημική εφόσον καθορίζει την σχέση μεταξύ αυτόνομων εννόμων τάξεων. Επί της βάσης της αρχής του πρωτείου εφαρμογής σε περίπτωση σύγκρουσης μεταξύ των κανόνων του ενωσιακού δικαίου και αυτών του εθνικού δικαίου, προτεραιότητα εφαρμογής λαμβάνει ο ενωσιακός κανόνας, που στην πράξη σημαίνει ότι, ο εφαρμοστής του δικαίου καλείται να μην εφαρμόσει τον συγκρουόμενο εσωτερικό κανόνα. Η αρχή του πρωτείου εφαρμογής δεν καθορίζει την σχέση ιεράρχησης μεταξύ των κανόνων δικαίου αλλά συνιστά εργαλείο επίλυσης συγκρούσεων και μάλιστα μόνο εκεί και όπου τέτοιες συγκρούσεις ανακύπτουν.³¹ Κατ' επέκταση, η σύγκρουση θα επιλυθεί με την απόδοση προτεραιότητας εφαρμογής στον ενωσιακό κανόνα, αλλά εντός της δικής του διακριτής νομικής σφαίρας ισχύος, ο εσωτερικός κανόνας, διατηρεί την ισχύ και την εκτελεστότητά του και το ζήτημα της επίλυσης του ζητήματος ασυμφωνίας που προκύπτει ανήκει στην αποκλειστική αρμοδιότητα των εθνικών θεσμικών οργάνων.

Στις περιπτώσεις εκείνες που δεν τίθεται ζήτημα σύγκρουσης, τότε οι ενωσιακές πράξεις, θα πρέπει να τυγχάνουν εφαρμογής στο εσωτερικό των εθνικών εννόμων τάξεων μόνο εφόσον σωρευτικά πληρούν τις ακόλουθες προϋποθέσεις: (α) η ενωσιακή πράξη θα πρέπει να είναι δυνατόν να εφαρμόζεται άμεσα (άμεσο αποτέλεσμα) και (β) να έχει εκδοθεί εντός (και όχι κατ' υπέρβαση) των ορίων της αρμοδιότητας των ενωσιακών θεσμικών οργάνων (δοτή αρμοδιότητα). Η αρχή του πρωτείου εφαρμογής, προσδιορίζει επομένως, επίσης, το πεδίο και τα όρια αρμοδιότητας της κάθε δικαιοδοσίας. Στο μη ιεραρχικό μοντέλο, η αρχή του άμεσου αποτελέσματος, απορρέει όχι από την ιεραρχική υπεροχή των κανόνων του ενωσιακού δικαίου έναντι αυτών του εθνικού δικαίου, αλλά από τη δέσμευση που συνεπάγεται η απόφαση ενός κράτους να εισέλθει στην Ένωση και κατ' επέκταση η αρχή της ειλικρινούς συνεργασίας και η αντίστοιχη δέσμευση για προσήλωση στην επιτυχία του ενοποιητικού εγχειρήματος.

---

³⁰ Βλ. Α. Μανιτάκης, 'Η προτεραιότητα εφαρμογής του κοινοτικού δικαίου έναντι του Συντάγματος, η εναρμονισμένη με το κοινοτικό δίκαιο ερμηνεία του Συντάγματος και η τεχνική της αναλογικότητας' (2015) 3 *Εφημερίδα Διοικητικού Δικαίου*: 317-335, και ειδικά σελ. 319 στην οποία σημειώνεται ότι η 'η πυραμιδωτή αναπαράσταση και ιεράρχηση των πηγών του Δικαίου είναι μια θεωρητική κατασκευή, που αναπαριστάνει την εσωτερική κατά βάση διάρθρωση των κανόνων μιας έννομης τάξης και δεν επεκτείνεται κατ' ανάγκην στη διάρθρωση δύο διαφορετικών εννόμων τάξεων ούτε στη μεταξύ τους σχέση ισχύος. Η ιεράρχηση αφορά, άρα, κάθε έννομη τάξη, ξεχωριστά, την εσωτερική διάρθρωση των κανόνων της. Αποδίδει τις σχέσεις ισχύος που διατηρούν οι πηγές μεταξύ τους και ειδικότερα την εξάρτηση της ισχύος της μίας πηγής από την άλλη, έχοντας στην κορυφή τους το Σύνταγμα'.

³¹ Βλ. Avbejl, 'Supremacy or Primacy of EU Law—(Why) Does it Matter?', ό.π., σελ. 751.

II. Η ΑΡΧΗ ΤΗΣ ΥΠΕΡΟΧΗΣ ΚΑΙ Ο ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΚΥΡΙΑΡΧΙΑΣ ΤΩΝ ΚΡΑΤΩΝ ΜΕΛΩΝ

Σε πρακτικό επίπεδο, στη βάση του μη ιεραρχικού μοντέλου, τα Συνταγματικά ή τελικού βαθμού Δικαστήρια, που είναι επιφορτισμένα με την αρμοδιότητα προστασίας των εθνικών συνταγμάτων, νομιμοποιούνται στα πλαίσια της αρμοδιότητας αυτής να εξετάζουν κατά πόσον μία ενωσιακή πράξη παραβιάζει τα όρια της εξουσίας που τα κράτη μέλη έχουν μεταβιβάσει προς την Ένωση ή τον βασικό πυρήνα των συνταγματικών διατάξεων εκείνων που συγκροτούν και προσδιορίζουν την συνταγματική ταυτότητα ενός κράτους μέλους. Αυτό διότι, και στις δύο περιπτώσεις θα βρισκόμασταν ενώπιον μίας διαδικασίας κατάλυσης ή αποδόμησης της απόλυτης ιεραρχικής υπεροχής του συνταγματικού κανόνα εντός της εθνικής έννομης τάξης.

Στα επόμενα κεφάλαια, θα εξεταστεί πώς οι θεωρητικοί σχηματισμοί του υπό αίρεση ιεραρχικού μοντέλου και του μη ιεραρχικού μοντέλου έχουν οδηγήσει στη διαμόρφωση εναλλακτικών προσεγγίσεων της αρχής της υπεροχής από τα εθνικά δικαστήρια, ώστε να εντάξουν ή να υποδείξουν την ύπαρξη ορισμένων περιορισμών στον απόλυτό της χαρακτήρα, όπως αυτός γίνεται αντιληπτός στη βάση του ιεραρχικού μοντέλου.

III. Η ΚΑΝΟΝΙΣΤΙΚΗ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ

1. Ο δικανικός συλλογισμός του ΔΕΕ: Μεθοδολογικές προσεγγίσεις

Το ΔΕΕ σπάνια εκφράζει ρητά και σε έκταση την ή τις ερμηνευτικές μεθόδους που ακολουθεί. Κατά τον Maduro αυτό οφείλεται κυρίως στο γεγονός ότι οι αποφάσεις του εκδίδονται ομόφωνα χωρίς να υπάρχει δυνατότητα δημοσίευσης διϊστάμενων αποφάσεων ή απόψεων, ομοφωνία η οποία συχνά κατακτάται δύσκολα και πολλές φορές αντανακλά την συμφωνία των δικαστών επί της τελικής επίλυσης των νομικών ζητημάτων της κάθε υπόθεσης χωρίς η συμφωνία αυτή να επεκτείνεται και στο συλλογισμό ή την αποδοχή των επιχειρημάτων που οδήγησαν στο συγκεκριμένο, κάθε φορά, τελικό αποτέλεσμα.³²

Η κρατούσα ερμηνευτική μέθοδος που διαχρονικά υιοθετείται από το ΔΕΕ, είναι η τελλολογική. Στο ενωσιακό δίκαιο, όπως αυτό έχει εξελιχθεί μέσα από τη νομολογία του ΔΕΕ, η τελλολογική ερμηνευτική μέθοδος διαφοροποιείται από την κλασική, υπό την έννοια ότι η πρόθεση του νομοθέτη αναζητείται (και εντοπίζεται) στο 'συστημικό' επίπεδο, δηλαδή σε όλο το πλέγμα των κανόνων του πρωτογενούς ενωσιακού δικαίου.³³ Σκοπός του νομοθέτη είναι αυτός ο οποίος θα εξυπηρετήσει καλύτερα την συνταγματική τάξη και όχι απαραίτητα αυτός που έχουν ως στόχο να εξυπηρετήσουν οι πρόνοιες που τυγχάνουν ειδικής εφαρμογής στη βάση των πραγματικών δεδομένων μίας υπόθεσης.³⁴ Η ερμηνευτική αυτή προσέγγιση προσδιορίζεται ως 'μετά- τελλολογική'.³⁵

---

³² M.P. Maduro, 'In Search of a Meaning and Not in Search of the Meaning: Judicial Review and the Constitution in Times of Pluralism' (2013) 2 *Wisconsin Law Review*: 541 – 563, 553.

³³ Βλ. μεταξύ άλλων την απόφαση στη ΔΕΚ, C- 283/81, *CLIFIT v. Ministero della Sanità*, ECLI:EU: C:1982: 335, σκ. 20: '[...] Κάθε διάταξη του κοινοτικού δικαίου πρέπει να ανατοποθετείται στο πλαίσιο της και να ερμηνεύεται υπό το φως του συνόλου των διατάξεων του δικαίου αυτού, των σκοπών του, καθώς και του σταδίου της εξέλιξής του κατά το χρονικό σημείο κατά το οποίο πρέπει να εφαρμοσθεί η οικεία διάταξη'.

³⁴ M.P. Maduro, 'Interpreting European Law: Judicial Adjudication in a Context of Constitutional Pluralism' (2007) I (2) *European Journal of Legal Studies*: 137- 152, σελ. 140. Ο Maduro το ονομάζει 'constitutional telos'.

³⁵ G. Conway, *The Limits of Legal Reasoning*, σελ. 20. Βλ. επίσης, M.P. Maduro, 'Interpreting Euro-

III. Η ΚΑΝΟΝΙΣΤΙΚΗ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ

Η μετα-τελολογική αυτή προσέγγιση έχει επιτρέψει στο ΔΕΕ να κινηθεί με μία σχετική αυτονομία, αφού διαμέσου της χρήσης της δημιούργησε ένα κανονιστικό υπόστρωμα στη βάση του οποίου είχε, αφενός, τη δυνατότητα να απαγκιστρωθεί από τη θεμελίωση των κρίσεων του στη βάση των παραδοσιακών προσεγγίσεων που υιοθετούνται από τα εθνικά συνταγματικά δικαστήρια και που, αφετέρου, του παρείχε τη δυνατότητα να παράσχει λύσεις στο σύνολο των νομικών προβλημάτων που παρουσιάζονται ενώπιόν του αναφορικά με την επίλυση των οποίων δεν υφίσταντο ειδικές ρητές νομοθετικές ρυθμίσεις.³⁶ Η πιο πάνω προσέγγιση έχει τύχει όμως σημαντικής κριτικής. Στο επίκεντρο της κριτικής αυτής βρίσκεται η άποψη ότι το ΔΕΕ ασκεί μέσα από τη νομολογία του δικαστικό ακτιβισμό. Η συζήτηση γύρω από τις διαφορετικές ερμηνευτικές μεθόδους που υιοθετούνται από τα δικαστήρια και ποια ή ποιες μεταξύ αυτών συνιστούν την καλύτερη δυνατή επιλογή, είναι άμεσα συνυφασμένη με τις διαφορετικές αντιλήψεις περί του ιδανικού ρόλου που θα πρέπει η δικαστική εξουσία να κατέχει εντός ενός πολιτειακού συστήματος.³⁷

Το ζήτημα της δικαστικής ερμηνείας τόσο των κοινών νομοθετικών διατάξεων όσο και των συνταγματικών κανόνων, αποτελεί αντικείμενο έντονης θεωρητικής συζήτησης, κυρίως επειδή η διάκριση μεταξύ μίας σύννομης ερμηνείας έναντι μίας 'έκνομης' (νομοθετικής) αλλαγής είναι συχνά δύσκολη.³⁸ Οποιαδήποτε κριτική στρέφεται έναντι του δικαστικού ακτιβισμού έχει ως θεμέλιο την πεποίθηση ότι τα δικαστήρια, όταν έχουν ακτιβιστικές τάσεις, ειδικά όσον αφορά στην ερμηνεία κανόνων του Συντάγματος, που έχουν υπέρτερη τυπική ισχύ, δρουν εκτός και καθ' υπέρβαση του θεσμικού τους ρόλου, υπό την έννοια ότι κατά κανόνα είναι καθόλα δυνατή μία λιγότερο δημιουργική και πιο συγκρατημένη ερμηνευτική λύση την οποία ο δικαστής επιλέγει συνειδητά να μην ακολουθήσει. Πιο συγκρατημένες λύσεις θα ήταν αυτές στις οποίες θα οδηγούσε μία γραμματική, ιστορική ή κλασική τελολογική ερμηνεία ή ένας συνδυασμός τους. Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις, οδηγός θα ήταν το γράμμα του νόμου όπως αυτό αποτυπώθηκε από το νομοθέτη - εδώ τα συμβαλλόμενα κράτη - και ο δικαστής θα ήταν μόνο ο εφαρμοστής του, δηλαδή θα υπηρετούσε το θεσμικό του ρόλο χωρίς να παρεισφρέει στο δικανικό συλλογισμό η δική του κανονιστική και αξιακή προτίμηση.³⁹ Είναι όμως, μία

---

pean Law', ό.π., κατά τον οποίο στην ερμηνευτική φιλοσοφία του ΔΕΕ ενυπάρχουν τόσο η τελολογική όσο και η μετα-τελολογική προσέγγιση. Βλ. επίσης, M.P. Maduro, 'In Search of a Meaning and Not in Search of the Meaning', ό.π.

³⁶ M.P. Maduro, 'Interpreting European Law', ό.π., σελ. 140.

³⁷ 'Ο.π., σελ.142.

³⁸ Βλ. J. Goldworthy, 'Constitutional Interpretation' in M. Rosenfeld & A. Sajo (eds), *The Oxford Handbook of Comparative Constitutional Law*, OUP, 2012, σελ. 689-717.

³⁹ Βλ. όμως και Κ. Χρυσόγονος, *Συνταγματικό Δίκαιο*, 2η Έκδοση, Εκδόσεις Σάκκουλα, 2014, σελ.

III. Η ΚΑΝΟΝΙΣΤΙΚΗ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ

τέτοια προσέγγιση εφικτή ή ακόμα και επιθυμητή στο χώρο εφαρμογής του ευρωπαϊκού δικαίου;

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, το ΔΕΕ δεν εκφράζει ρητά και με σαφήνεια τις ερμηνευτικές μεθόδους που ακολουθεί και όταν συμβαίνει το πράττει εμμέσως δηλώνοντας γενικά ότι μία διασταλτική ή τελολογική προσέγγιση είναι υπό τις περιστάσεις η ενδεδειγμένη. Αλλά και στις περιπτώσεις που μπορεί στο κείμενο της απόφασης να εντοπιστεί μία τέτοια ρητή αναφορά, η σειρά ιεράρχησης μεταξύ των διαφόρων μεθόδων ερμηνείας, δηλαδή ποια ή ποιες προκρίνει έναντι των άλλων δε γίνεται αυτόματα αντιληπτή. Κυρίως όμως, αποφεύγει να αποδώσει προτεραιότητα στη γραμματική ερμηνεία.⁴⁰ Η στάση του ΔΕΚ κατά τα αρχικά στάδια λειτουργίας του ήταν διαφορετική. Στην πρώτη του απόφαση⁴¹, στην οποία έγινε ρητή αναφορά στο άρθρο 31 παρ.1 της Σύμβασης της Βιέννης για το Δίκαιο των Συνθηκών⁴² το ΔΕΚ είχε εκφράσει μία ερμηνευτική προτίμηση πολύ πιο περιοριστική σε σχέση με την μετέπειτα του στάση, προσηλωμένη στο γράμμα της Συνθήκης.⁴³ Αν και η στάση αυτή έχει μετατοπιστεί σημαντικά αυτό δεν σημαίνει ότι το ΔΕΕ έχει εγκαταλείψει παντελώς τη γραμματική και την ιστορική ερμηνεία, εφόσον εντοπίζονται στη νομολογία του παραδείγματα κατά τα οποία εφαρμόζει τις συγκεκριμένες μεθόδους ερμηνείας χωρίς όμως αυτό να συμβαίνει σε σταθερή βάση.

Κατά τον Conway, η απουσία σταθερότητας στην ερμηνευτική διεργασία του ΔΕΕ έχει στρατηγικό χαρακτήρα. Η μη ρητή αποτύπωση της συλλογιστικής μεθόδου ερμηνείας που ακολουθεί κάθε φορά κάνει λιγότερο εμφανείς τις αντιφάσεις που πιθανόν να προκύπτουν με αποτέλεσμα να δίδεται περισσότερη έμφαση στο αποτέλεσμα και όχι στη συλλογιστική διαδικασία που οδήγησε στο αποτέλεσμα αυτό.⁴⁴ Ο Maduro προκρίνει ως ορθότερη την υιοθέτηση μίας τελολογικής ερμηνευτικής μεθόδου, εφόσον θεωρεί ότι ενόψει των προβλημάτων που ανακύπτουν από

149-152, στον οποίο γίνεται η εισήγηση ότι η έννοια του δικαστικού περιορισμού ή αυτοπεριορισμού είναι προβληματική, εφόσον αφήνει την εντύπωση ότι ανάγεται στην καλή θέληση του δικαστή με αποτέλεσμα να περιβάλλεται από μία εννοιολογική ασάφεια και ρευστότητα ενώ παράλληλα, εστιάζεται μονόπλευρα στον περιορισμό του ελέγχου.

⁴⁰ G. Conway, *The Limits of Legal Reasoning*, ό.π., σ. 18- 22.

⁴¹ ΔΕΚ, C- 1/54, απόφαση της 21.12.1954, *Γαλλία ν. Ανώτατης Αρχής της Ευρωπαϊκής Κοινότητας Ανθρακα και Χάλυβα*, ECLI:EU:C:1954:7.

⁴² Το άρθρο 31 παρ.1 της Σύμβασης της Βιέννης για το Δίκαιο των Συνθηκών προβλέπει συγκεκριμένα ότι: *‘Η συνθήκη δέον να ερμηνεύηται καλή τη πίστει, συμφώνως προς την συνήθη έννοιαν ήτις δίδεται εις τους όρους της συνθήκης, εν των συνόλων αυτών και υπό το φως του αντικειμένου και του σκοπού της’*.

⁴³ ΔΕΚ, C 1/54, ό.π., σ. 14: *‘It is not for the Court to express a view as to the desirability of the methods laid down by the Treaty, or to suggest a revision of the Treaty, but it is bound in accordance with Article 31, to ensure that [in] the interpretation and application of the Treaty as it stands the law is observed’*.

⁴⁴ G. Conway, *The Limits of Legal Reasoning*, ό.π., σελ. 26.

III. Η ΚΑΝΟΝΙΣΤΙΚΗ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ

την διαφοροποίηση στην ερμηνεία των ενωσιακών κανόνων δικαίου στο εσωτερικό των κρατών μελών λόγω των γλωσσικών τους ιδιαιτεροτήτων και των διαφορετικών νομικών τους παραδόσεων, η τελολογική ερμηνεία συνιστά την αποδοτικότερη μέθοδο προς επίτευξη της ομοιόμορφης εφαρμογής του ενωσιακού δικαίου.

Επίσης - κατά τον Maduro - η τελολογική ερμηνευτική αρχή εξυπηρετεί καλύτερα τις ανάγκες και τη λειτουργία του ΔΕΕ του οποίου ο ρόλος δεν περιορίζεται απλά στην υποβοήθηση του εθνικού δικαστηρίου να προβεί σε επίλυση της ενώπιόν του κάθε φορά διαφοράς, αλλά είναι ευρύτερος εφόσον συνίσταται επιπρόσθετα στο να οριοθετείται μέσα από τη νομολογία του η γενικότερη στάση του ενωσιακού δικαίου αναφορικά με ένα συγκεκριμένο ζήτημα. Έχει δηλαδή, υπό την έννοια αυτή μία εντονότερη κανονιστική διάσταση. Με δεδομένο ότι η Ευρωπαϊκή Ένωση συνιστά ένα πολιτικά πλουραλιστικό σύστημα του οποίου οι αποφάσεις λαμβάνονται υπό καθεστώς έντονων διαπραγματεύσεων και δύσκολων υποχωρήσεων, το ΔΕΕ αναπόφευκτα, απορροφά τις διαφωνίες που προκύπτουν σε πολιτικό επίπεδο και καλείται να τις επιλύσει, ανεξαρτήτως πολυπλοκότητας, όχι πολιτικά, αλλά στη βάση μίας νομικής διεργασίας. Η υιοθέτηση της τελολογικής ερμηνευτικής μεθόδου, υποστηρίζεται ότι επιτρέπει στο ΔΕΕ να εξωτερικεύει μέσα από τις αποφάσεις του, κατά διαφανή τρόπο, την κανονιστική του προσέγγιση και να μην 'κρύβεται' πίσω από τα γραπτά νομοθετικά κείμενα, παρουσιάζοντας ως πρόθεση του νομοθέτη τη δική του ερμηνεία διά της οδού της απόδοσης στο νομοθετικό κείμενο διαφορετικού γραμματικού νοήματος από αυτό που είχε πρόθεση ο νομοθέτης να αποδώσει.

Η τελολογική ερμηνεία είναι άλλωστε πιο πρόσφορη για την ερμηνεία νομοθετικών κειμένων όπως οι Συνθήκες που κατά ένα μεγάλο μέρος κάνουν χρήση θεμελιωδών και γενικών αρχών και ρητρών. Επιτρέπει στο δίκαιο της Ένωσης να παραμένει δυναμικό και ευέλικτο εφόσον το ΔΕΕ δεν δεσμεύεται από μία πάγια, αμετακίνητη ερμηνευτική λύση, όπως θα συνέβαινε με την υιοθέτηση της γραμματικής και της ιστορικής ερμηνείας, ενώ παράλληλα του επιτρέπει να διατυπώνει με καθαρό τρόπο την διαδικασία εξισορρόπησης μεταξύ των αντιτιθέμενων ή αλληλοσυγκρουόμενων κάθε φορά εφαρμοστέων αρχών. Βέβαια, εδώ δεν φαίνεται να συνεκτιμάται το γεγονός ότι ένα μεγάλο μέρος των γενικών αρχών και ρητρών επί των οποίων το ΔΕΚ στηριζόταν κατά την πρώτη περίοδο λειτουργίας του, συνιστούν κατά κύριο λόγο δικές του ερμηνευτικές κατασκευές που δεν έβρισκαν ρητό έρεισμα στο ίδιο το κείμενο των Συνθηκών, με χαρακτηριστικό το παράδειγμα των 'γενικών αρχών του δίκαιου'.

Πάντως, ο Maduro δεν εκμηδενίζει εντελώς τη σημασία που ενέχει η αναζήτηση των σκοπών και των στόχων της ΕΕ εντός του ευρύτερου συνταγματικού

III. Η ΚΑΝΟΝΙΣΤΙΚΗ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ

πλέγματος των Συνθηκών σε συνδυασμό με άλλα νομικά επιχειρήματα, όπως είναι η γραμματική απόδοση του νομοθετικού κειμένου, το συγκριτικό δίκαιο και το ιστορικό του υπόβαθρο, θεωρεί όμως ότι η τελολογική ερμηνεία είναι αυτή που θα επιτρέψει μια διεύρυνση της συζήτησης ώστε κατά την ερμηνευτική διαδικασία να λαμβάνονται υπόψη πολλαπλοί παράγοντες.⁴⁵ Εκκινώντας από την θέση ότι από τα αρχικά στάδια της λειτουργίας του το ΔΕΚ είχε να αντιμετωπίσει γενικού και μη ειδικά καθορισμένου περιεχομένου διατάξεις με αποτέλεσμα να έρχεται συχνά αντιμέτωπο με κενά δικαίου, ο Maduro κάνει λόγο για τρεις βασικές μεθόδους αναπλήρωσης των κενών αυτών σε αντιστοιχία με τις ανάλογες μεθόδους που χρησιμοποιούνται από τα εθνικά δικαστήρια κατά τον έλεγχο συνταγματικότητας.

Σύμφωνα με την πρώτη μέθοδο, όταν εντοπίζεται ένα κανονιστικό κενό, το κενό αυτό θα πρέπει να μεταφράζεται ως ανάθεση της αρμοδιότητας πλήρωσής του στα δικαστήρια. Τα δικαστήρια κατά τον συνταγματικό έλεγχο ασκούν την αποκλειστική αρμοδιότητα τους για ερμηνεία του συνταγματικού κειμένου. Στη θεσμική αυτή λειτουργία υπάγεται και η ερμηνευτική συμπλήρωση των συνταγματικών κενών κατά την οποία ο δικαστής ασκεί αυτοπεριορισμό, δηλαδή αποφεύγει να ασκεί την εξουσία του αυτή κατά τρόπο που κρίνεται καταχρηστικός, εφόσον μία τέτοια υπέρβαση αρμοδιότητας θα οδηγούσε σε απονομιμοποίηση του θεσμικού του ρόλου⁴⁶, ο οποίος είναι δευτερογενής, έναντι του θεσμικού ρόλου του κοινού νομοθέτη ο οποίος κατέχει την πολιτική ελευθερία να προβαίνει σε νομοθετικές επιλογές. Ο δικαστής οφείλει, δηλαδή, λόγω του δευτερογενούς του θεσμικού ρόλου να επιδεικνύει αυτοπεριορισμό κατά την ερμηνεία του Συντάγματος και η ηθική αυτή υποχρέωση θα πρέπει να θεωρείται ως αρκετή διασφάλιση για τη μη υπέρβαση.⁴⁷

Κατά μία δεύτερη προσέγγιση, τα κανονιστικά κενά που εντοπίζονται στην συνταγματική ερμηνεία θα πρέπει να συμπληρώνονται αποκλειστικά δια μέσω μίας πολιτικής διεργασίας και να μην αφήνονται στη διακριτική ευχέρεια του δικαστηρίου. Αυτό επιτυγχάνεται μέσω μίας στατικής αντίληψης του αντικειμενικού νοήματος μίας συνταγματικής διάταξης, δηλαδή, μέσω της προσήλωσης στην γραμματική διατύπωση που επέλεξε ο νομοθέτης (γραμματική ερμηνεία) και, σε δεύτερο επίπεδο, την προσήλωση στο ιστορικό περιβάλλον υπό το οποίο θεσπίστηκε το οποίο αποτυπώνει την πρόθεση του νομοθέτη κατά τη δεδομένη χρονική στιγμή (ιστορική ερμηνεία). Οι ερμηνευτικές επιλογές αυτές μπορούν να διαχωριστούν από τις υποκειμενικές ερμηνευτικές προσθήκες του δικαστή. Κατά τον Maduro, η προσέγγιση αυτή στην πραγματικότητα δεν περιορίζει αλλά ουσιαστικά επεκτείνει

⁴⁵ M.P. Maduro, 'Interpreting European Law', ό.π., σελ. 142.

⁴⁶ M.P. Maduro, 'In Search of a Meaning and Not in Search of the Meaning', ό.π., σελ. 550 - 551.

⁴⁷ Βλ. Κ.Θ. Γιαννακόπουλος, *Η Επίδραση του Δικαίου της Ένωσης στον Δικαστικό Έλεγχο της Συνταγματικότητας των Νόμων*, Εκδόσεις Σάκκουλα, 2013, σελ. 188- 189.